

ODNOS KATOLIČKE CRKVE PREMA NOVIJIM IDEJNIM STRUJANJIMA U HRVATSKIM ZEMLJAMA 1848 – 1900.

Mirko Juraj MATAUŠIĆ

Nakon buđenja nacionalne svijesti u tridesetim godinama prošlog stoljeća u Hrvatskoj je uz kulturni rad živnuo politički i društveni život. Ciljeviti rad za poboljšanje položaja hrvatskog naroda donosio je na pozornicu nove ljude a s njima i nove ideje čije je porijeklo bilo na evropskom Zapadu. Tako se već 1848. godine dogodila prava provala liberalnih ideja sa zahtjevom za reformom društva i države u njihovu duhu. Te su ideje doživjele svoj izraz u 30 tzv. zahtijeva naroda, što ih je formulirao Ljudevit Gaj, a prihvatila velika narodna skupština u Zagrebu 25. ožujka 1848. u nazočnosti od oko 200 svećenika.¹ Tu je među ostalim bio uključen zahtjev da se ukine celibat i uvede staroslavenski jezik u katoličku liturgiju. Uz to se u mnogim brošurama, lecima i novinama tih godina revolucije tražilo ukidanje redova, istiskivanje Crkve iz škole i javnog života i slično.²

Među crkvenim ljudima onog vremena javljaju se već tada dvije osnovne tendencije u odnosu prema tim idejama i pojavama:

- njihovo djelomično prihvaćanje i prema potrebi sprečavanje eskalacije mirnim djelovanjem ili
- odbijanje i beskompromisna konfrontacija sa željom da se povede borba do konačne pobjede.

IDEJNA STRUJANJA U EVROPI

Crkveni ljudi onog vremena bili su odgojeni u duhu jozefinizma. Idejnu podlogu jozefinizma predstavljao je liberalizam, koji je bio osnovni idejni stav vodećih krugova u zapadnim zemljama. Pojmom liberalizma označava se široko idejno

¹ Tekst zahtijeva vidi: Josip Horyat, Ljudevit Gaj, Zagreb, str. 254–255.

² Navedeno djelo, str. 262; Vaso Bogdanov, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49, str. 303–323.

strujanje s početkom u 15. stoljeću, u vrijeme humanizma i renesanse, kad se prvi put traži sloboda pojedinca. U 19. stoljeću ono doživljava svoj vrhunac.

Uz gospodarski liberalizam, koji je označen zahtjevom za slobodnim tržištem, postoji – u ovom okviru mnogo važniji – politički liberalizam. On je svoj istaknuti izraz doživio u deklaraciji francuske revolucije o ljudskim i građanskim pravima. Njegov je nosilac građanstvo koje za svoj razvoj treba oslobađanje iz okvira feudalizma. Na temeljima tog liberalizma formiraju se stranke koje u političkoj borbi idu za jednakošću sviju pred zakonom i za stvaranjem ustavne države.

Po enciklici Leona XIII. „*Libertas praestantissimum*” (1888.), treba razlikovati i više vrsta tzv. crkvenopovijesnog ili vjerskog liberalizma; od radikalnog, koji je označen materijalizmom i ateizmom, pa do umjerenog, koji priznaje božanski princip za privatno područje. U skladu sa svojom parolom da je vjera privatna stvar, zastupnici liberalizma traže rastavu Crkve od države ili – oni umjereniji – očekuju od Crkve samo prilagođivanje časovitim načelima javnog života.³

Moralne vrednote liberalizam određuje sa stanovišta svrhovitosti, razboritosti i građanskog osjećaja za čast, a ne na temelju nadnaravne objave. Karakterističan je za njega kulturni optimizam, uvjerenje da će se s porastom prosvjete i kulture povećati i ljudska sreća.⁴

Veće ili manje ostvarenje liberalnih načela, pogotovu na području gospodarstva, omogućilo je razvoj kapitalizma koji je pak sa sobom donio problem industrijskih radnika. Oni su u početku posve izloženi hirovima tržišta i izrabljivanju od strane poslodavaca. Radi rješavanja tih i ostalih problema što ih je sa sobom donio liberalni kapitalizam, nastaje socijalizam, zapravo više međusobno različitih socijalističkih struja koje su došle u sukob s Crkvom zbog ateizma s kojim se djelomice vežu. To posebno vrijedi za marksizam. Socijalizam je još radikalniji od liberalizma u zahtjevu za rastavom Crkve od države i za istiskivanjem Crkve iz škole i javnog života. A Crkva nije spremna prihvatiti socijalistički zahtjev za ukidanjem privatnog vlasništva proizvodnih sredstava.

U Austriji, koja je kao središnji dio Monarhije najviše utjecala na hrvatske zemlje, kršćani su na pojavu liberalizma i kasnije socijalizma najprije reagirali stvaranjem konzervativno-klerikalnih stranaka u kojima se okupilo plemstvo s klerom, potpomognuto kasnije imućnijim seljaštvom.⁵

Budući da je Crkva duboko zapletena u feudalno-zemljoposjedničke strukture, ona dugo ostaje uglavnom bez osjećaja za probleme gradskog proletarijata. Bilo je ipak izuzetaka, kao npr. svećenik Adolf Kolping, koji se u njemačkim zemljama brinuo za obrtničke naučnike te za njih osnivao društva i domove. Pomagao mu je biskup Ketteler koji se još više teorijski bavio socijalnim problemima i tako pripremao socijalni nauk Crkve što je konačno formuliran u enciklici Leona XIII. „*Re-*

3 Usp. Lexikon für Theologie und Kirche, Herder, Freiburg 1961, sv. 6., stupac 1007–1008.

4 Hugo Hantsch, Die Geschichte Österreichs, sv. 2, Styria, Graz-Wien-Köln, 1967, str. 381.

5 Albert Fuchs, Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918, Wien, 1978 (pretisak izdanja iz 1949.), str. 43. i d.

rum novarum" (1891.)⁶ U Austriji je pionir kršćanskog socijalnog nauka bio Karl Vogelsang, obraćenik s protestantizma, koji je 1875–1890. uređivao katolički konzervativni list „Vaterland”. On je oko sebe okupio ljude iz raznih slojeva, od princa Aloisa Liechtensteina do mehaničara Ernesta Schenidera, koji će njegovim idejama pomoći da se ostvare. Iz tog su kruga izašli utemeljitelji austrijske kršćansko socijalne stranke koja krajem stoljeća doživljava nagli uspon. Najznačajniji među njima bio je Karl Lueger koji je svojim izvanrednim političkim i govorničkim sposobnostima za stranku pridobio bečki malog građanski sloj.⁷ Nova stranka našla se u žestokom sukobu s klerikalnim konzervativcima, što je došlo do izražaja i u odnosu između konzervativnog lista „Vaterland” i 1894. godine osnovanih novina „Reichspost”. Iz tog su sukoba kršćanski socijali izašli kao pobjednici.⁸

Kršćanski socijalizam znači napredak u odnosu na tradicionalni stav kršćana prema nevolji siromašnih koja se nastojala prevladati djelima milosrđa. Nova društveno-politička ideologija uviđa i zastupa potrebu zakonskih reformi u korist siromašnih i slabijih. Traži srednji put između liberalnog kapitalizma i tadašnjih zahtjeva socijalizma, društveni poredak u kojem će se voditi računa o ekonomskim zakonitostima, a čovjeku će u isto vrijeme ostati sloboda da ostvari svoje vjersko-moralne ciljeve, te se pojedinac neće izgubiti kao kotačić u mašineriji društva i njegova gospodarstva.⁹ U Austriji politički stil i način rada kršćanskih socijala nije imao mnogo zajedničkog s kršćanskom ljubavlju i blagošću te je bio označen antisemitizmom i grubošću prema političkim protivnicima.¹⁰

Kad se radi o idejnim strujanjima 19. stoljeća, onda valja naglasiti da je to vrijeme buđenja nacionalizma, ujedinjavanja velikih nacija kao npr. Nijemaca i Talijana. I te težnje dolaze u sukob s Crkvom, pogotovu u Italiji gdje papinska država smeta na putu teritorijalne i političke integracije talijanskog naroda. Pad papinske države 1870. godine izazvao je neku vrstu šoka u katoličkim krugovima u svijetu, pa i kod nas. U Njemačkoj je došlo do tzv. „Kulturkampf” u kojem je država, nošena pruskim političkim koncepcijama, željela slomiti kičmu katolicima i Crkvu podvrći svojoj kontroli.

U znanosti prevladava pozitivizam, koji je sklon kršćansku objavu strpati u područje bajki. Darwinizam stavlja u pitanje kršćansko poimanje o postanku svijeta i čovjeka. U umjetnosti i književnosti vlada realizam i naturalizam, koji se u svojim zasadama kose s kršćanskim predodžbama o moralu.

6 Der grosse Brockhaus, sv. 6, Wiesbaden, 1955, str. 365. i 493.

7 Fuchs, navedeno djelo, str. 50. i d.

8 Kurt Paupie, *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959*, sv. 1, Wien-Stuttgart, 1960, str. 96.

9 Der grosse Brockhaus, sv. 2, str. 663.

10 Fuchs, nav. dj., str. 56.

Te i druge ideje prodiru postupno u hrvatske zemlje, nalaze tu svoje pobornike, a za Crkvu znače izazov na reakciju. No bilo je više razloga zbog kojih su one u nas doživljavale svoje promjene i prilagodbe.

Vodeći ljudi hrvatskog naroda ne vide kao osnovni problem u nas socijalno pitanje, nego nacionalnu potlačenost pa zato u prvi plan svojih nastojanja stavljaju ujedinjenje hrvatskih zemalja i oslobođenje od tuđinskog gospodstva.¹¹ Zbog toga nastoje izbjeći sve što bi moglo ugroziti jedinstvo koje je potrebno za političku borbu i tako oslabiti narodne snage. Mnogi crkveni ljudi, na čelu su im đakovački biskup Strossmayer i zagrebački kanonik Rački, prednjače u tom stavu. Ima, istina, i onih koji oštro reagiraju na sve što bi moglo ugroziti Crkvu i vjeru, ali u to vrijeme njihov utjecaj još ne odlučuje.

U razvijenijim je zemljama nosilac liberalizma bio bogatiji građanski sloj, a industrijski se proletarijat identificirao sa socijalizmom. Kod nas se ti slojevi u značajnijem broju javljaju tek pred kraj 19. stoljeća, a i onda su djelomice tuđinskog porijekla.¹² Nosilac javnog života kod nas je inteligencija – koja dolazi iz svih slojeva – i kler. Budući da kler igra ulogu koja bi inače pripala liberalnom građanstvu, prihvaća on i sam djelomice liberalne stavove i tako se približava laičkoj inteligenciji i uskladuje s njom svoje stavove jer moraju surađivati. I to je jedan od razloga zbog kojih dugo vremena nije dolazilo do sukoba većih razmjera.

Katolici u našim krajevima žive više ili manje pomiješani s pravoslavnim kršćanima, govore sličan jezik, smatraju se pripadnicima istog naroda i trebaju jedni drugima u borbi protiv tuđinaca. Zato i neki crkveni ljudi izbjegavaju naglašavanje katolicizma u političkom, društvenom i kulturnom životu, kako je to bio običaj u drugim zemljama. Tako npr. Strossmayer na savjet Račkoga odustaje od toga da svoju 1878. godine osnovanu tiskaru u Đakovu nazove „hrvatskom katoličkom”.¹³

LIBERALIZAM I „KATOLIČKI LIST”

Liberalni zahtjev da se ukine celibat, zahtjev koji je 1848. u nas podržao dio klera, imao je pozadinu u jozefinističkom nastojanju da se Crkva učini odgojiteljom pokornih podložnika države, a svećenici da budu državni činovnici te da sav crkveni život dobije više ili manje laičku oznaku, pa i po tome što će se klerički

11 Jaroslav Šidak/Mirjana Gross/Igor Karaman/Dragovan Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914. Zagreb, 1968, str. 50–51. (dalje: Šidak i dr.)

12 Šidak i dr, str. 75.

13 Tipičan primjer takva stava nalazimo u korespondenciji Strossmayer – Rački: Kad je Strossmayer svoju tiskaru, što ju je nakanio osnovati 1877. godine u Đakovu, htio nazvati hrvatskom katoličkom, Rački mu piše: „Meni nije po čudi poziv za osnivanje hrvatske katoličke štamparije u Đakovu. Štamparija i kano obrtan zavod može, pače i treba da podupire katoličku književnost; ali toga ne treba *kod nas* isticati. To je opet puklo nasljedovanje Zapada sa njegovim Kulturkampfom. Sada bi samo trebalo, da se negdje zasnuje 'srpska pravoslavna', drugdje 'žudinska neutralna' tiskara!” Strossmayer je Račkome za to upozorenje zahvalan „jer u vrevi posala često puta i na svoje vlastite misli zaboravim”. Korespondencija Rački-Strossmayer, Zagreb, 1929, sv. 2, str. 134–135.

život prilagoditi laičkome. Tome je smjerala i reforma sjemeništa kako ju je zamislilo školski odsjek banskog vijeća u Zagrebu, što je dovelo do rasula ove odgojne ustanove iste, 1848. godine.¹⁴

Naši su narodni vođe vjerojatno mislili da bi takve promjene u crkvenoj disciplini Katoličku Crkvu u nas približile Pravoslavnoj, što bi za integraciju nacije – kako su oni zamišljali – bilo korisno. Tu je pozadinu imao djelomice i zahtjev da se uvede staroslavenski jezik u katoličku liturgiju „polag starinskoga hrvatskoga prava i običaja”.¹⁵

Kao jednu od mjera smirivanja pobune biskup je Haulik osnovao 1849. godine „Katolički list zagrebački”, tjednik koji u biskupovu duhu želi udariti nekim privedno srednjim putem. Naglašava u svojem prvom uvodniku da nije protiv promjena u Crkvi ako su to promjene na bolje, ali nije za prilagođivanje Crkve najnovijem duhu vremena.¹⁶ List poziva na narodno jedinstvo protiv „slavjanske nesloge”, ali jedinstvo u katoličkoj vjeri. Optužuje „zatočnike novijeg vremena”¹⁷ za stvaranje razdora. U ime istog narodnog jedinstva bit će kasnije s liberalne strane pokušaji stvaranja katoličkog pokreta okvalificirani i odbačeni kao unošenje razdora u narodne redove.

Iako „Katolički list” uglavnom nastoji djelovati pomirljivo, ipak se u listu, koji se smatrao nekom vrstom svećeničkog foruma, javljaju u isto vrijeme i radikalni glasovi koji traže oštru borbu protiv liberalizma i ono što će Mahnič pedeset godina kasnije nazvati podjelom duhova. Tako jedan dopisnik poziva katolike da se oslobode jarma koji im je nametnulo prosvjetiteljstvo. „Dosta smo pod terorizmom svätoboracah stenjali, dosta se s njima krivim po filozofu Hegelu stvorenim bogovima na mjesto pravoga Boga, besčastno klanjali. Hvala im na ljubavi. Dajte da se od njih dĕlimo, te da iz štovanja za svoje u tom razdĕljenju tako dugo ostanemo, dok se jednom sjedinimo u krilu cerkve katoličke!”¹⁸ Pisac ovih riječi, „jedan župnik biskupie zagrebačke”, poziva dakle na stvaranje jasne situacije i siguran je da će Crkva iz konflikta, koji će tako nastati, izaći kao pobjednica.

I uopće je svećenstvo, koje se u ono vrijeme terminološki poistovjećuje s Crkvom, vrlo svjesno svoje snage, i to ne samo one koja proizlazi iz njegove religiozne uloge nego i snage na kulturnom i materijalnom području. Uvijek će se ponovno javljati pozivi da kler tu snagu upotrijebi u borbi protiv idejnih protivnika. Naročito se po uzoru na zapadne zemlje upozoravalo kako svećenstvo ne bi smjelo svojim novcem kupovati i tako podupirati novine koje napadaju Crkvu. Koliko je ono imalo značenje kao kupac domaćih novina, može se vidjeti iz jednog dopisa što ga je „Katoličkom listu” uputio Ljudevit Gaj 1856. godine. U „Narodnim novina-

14 Franjo E. Hoško, *Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda*. *Croatia Christiana Periodica* 3/1979, br. 4, str. 176.

15 Horvat, Gaj, str. 255.

16 Stjepan Mojses, *Kako mi razumevamo ovaj naš cerkveni list*, *Katolički list zagrebački* (dalje: KL) 1/1849, br. 1.

17 Proglas i pretplatni poziv na zagrebski katolički list, KL 1/1849, br. 49, str. 386.

18 Jedan župnik biskupie zagrebačke, *Pomozi Bože!* KL 1/1849, br. 9, str. 68.

ma" objavljena je vijest koja je mogla oneraspoložiti svećenstvo. Gaj se zbog toga ispričava i naglašava da je njegove novine tijekom njihova 21-godišnjeg opstanka „katoličko svetjenstvo ne samo držalo nego mnogo više upravo govoreći i uzdržalo”.¹⁹

ZAGREBAČKA METROPOLIJA

Apsolutizam, koji je došao nakon revolucionarnih godina, opet je zbio narodne redove. „Katolički list”, koji je prije vodio oštre polemike s liberalcima, dolazi sada u sukob s državom time što objavljuje članke protiv jozefinističkog sustava u Crkvi,²⁰ a tako zapravo pruža otpor apsolutizmu u njegovoj prvoj fazi. To je bilo u skladu s težnjama vodećih snaga u Crkvi koje su išle za dokidanjem jozefinizma, što je i ostvareno konkordatom 1855. godine, kojim je Crkva dobila veću slobodu, ali je stupila u savez s omraženim režimom.²¹

U Hrvatskoj je prije toga osnovana crkvena pokrajina, Zagreb je proglašen sjedištem metropolije sa sufraganskim biskupijama u Đakovu i Križevcima, a Haulik je kasnije postao i kardinal. Time je — kako se govorilo — nagrađena njegova pomoć oko smirivanja revolucionarnih zbivanja u Monarhiji. Za naš je to narod bilo svakako korisno jer je time Crkva u sjevernim hrvatskim krajevima izuzeta ispod kompetencije mađarske Crkve, a bio je to i prvi korak prema integraciji Banovine, koja se dogodila stupnjevito nakon 1871. godine ujedinjenjem Provincijala i Vojne krajine.

OŽIVLJAVANJE LIBERALIZMA I PODJELA SVEČENSTVA

Nakon pada apsolutizma 1859. godine i susljednoga uvođenja konstitucionalnog poretka u cijeloj Monarhiji, šezdesete godine znače silno oživljavanje liberalizma. U nas su idejna čarkanja između klera i liberalno nastrojenih laika u „Katoličkom listu”, odnosno „Obzoru”, prekrivena nadama u slobodu i nacionalni napredak. Oživljuje npr. zahtjev da se Dalmacija ujedini sa sjevernom Hrvatskom.

Prosvjetni optimizam, tipičan za liberalno usmjerenje, dolazi do izražaja u Strossmayerovu geslu: „Prosvjetom k slobodi!” Kler sudjeluje u radu na kulturnom polju kako intelektualnim naporima tako i materijalnim priložima. Prilikom osnivanja Akademije i kasnije Sveučilišta u Zagrebu kler je, predvođen Strossmayerom, najvažniji donator, a pojedini su svećenici vodeći znanstveni radnici. Rački postaje

19 Ljudevit Gaj, Očitovanje, KL 7/1856, br. 6; Usp. Viestnik, Iz Zagreba, KL 13/1862, br. 44, str. 350.

20 Stjepan Korenić, Život „Katoličkog lista” u prošastih 50 godina, KL 50/1899, br. 52, str. 414–415.

21 Robert A. Kann, Geschichte des Habsburgerreiches 1526–1918, Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1977, str. 293, i 294.

prvi predsjednik Akademije, a Mesić prvi rektor Sveučilišta. U takvoj situaciji nije mogao uspjeti usamljeni prijedlog da se Teološki fakultet ne primi u Sveučilište.²²

U Austriji su šezdesete i sedamdesete godine prošlog stoljeća označene političkom prevlašću liberalizma. „Vlada grofa Auersperga (1867–1870), prozvana je „Građansko ministarstvo” (Bürgerministerium) jer su predstavnici buržoazije u njoj imali većinu.²³ Budući da su liberalci poricali pravo Crkve na odgoj naroda, a sada se našli na vlasti, prešli su na to da smanje ulogu Crkve u javnom životu. Tzv. „svibanjskim zakonima” od 1868. godine povrijeđen je konkordat iz 1855: bračnim je zakonom dopušteno sklapanje braka pred civilnim matičarom u onim slučajevima u kojima je bilo zabranjeno pred svećenikom; dakle uveden je civilni brak; školskim je zakonom vodstvo cijelog školstva stavljeno pod upravu ministarstva prosvjete i njegovih novostvorenih ureda, a Crkvi je ostavljena nadležnost samo na području vjeronauka; međukonfesionalnim je zakonom konačno dopušteno svakom građaninu da nakon navršene 14. godine života sam bira svoju religioznu pripadnost.²⁴ To je Crkvu izazvalo na reakciju te se ona – uz već spomenuto osnivanje klerikalno-konzervativnih stranaka – želi oduprijeti premoći liberalaca i na području novinstva osnivanjem katoličkih tiskovnih društava (1869. u Grazu, 1870. u Pragu, Salzburgu i Linzu, 1871. u Mariboru).²⁵

I u Hrvatskoj do sukoba između klera i liberalnog građanstva dolazi na području školstva i novinstva. Nakon hrvatsko-ugarske nagodbe 1868, po kojoj je školstvo stavljeno pod nadležnost Sabora, priprema se i u nas školski zakon po kojem je Crkvi oduzet nadzor nad osnovnom školom, a ostavljena joj kompetencija na području vjeronauka. Kler, koji je inače uključen u rad Narodne stranke i koji je pomogao njezinu usponu na vlast,²⁶ buni se protiv tih zakona u vrijeme dok ih je Mažuranićeva vlada spremala i još više kad su oni 1874. doneseni.

Premda je (s današnjeg stanovišta) jasno da je taj zakon bio napredak za školstvo, a i Crkvu je odteretio nepotrebne brige nadzora nad školom ostavivši joj u isto vrijeme dovoljan utjecaj na moralni odgoj djece, i premda je onda bilo svećenika koji su podržavali školski zakon,²⁷ kler se općenito osjeća prevarenim. Na

22 Dr Makanec tražio je da se teološki fakultet ne uključuje u sveučilište jer da teologija nije znanost nego znanje. KL 24/1875, br. 44 str. 338; usp. Naše sveučilište, KL 24/1875, br. 44, str. 338.

23 Marianne Lunzer, Die Entstehung der österreichischen Parteien und ihre Presse, Wien, 1954, str. 8; Hantsch, str. 383.

24 Hantsch, str. 382.

25 Paupje, str. 7.

26 Na izborima godine 1871. u trećini izbornih kotara (od ukupno 61) u Hrvatskoj i Slavoniji kandidati Narodne stranke bili su katolički svećenici (u dva kotara pravoslavni). Naša sloga 2/1871, br. 9, str. 37. O reformi školstva raspravljalo se u Saboru već 1861. godine i tad je prevladalo mišljenje crkvenih ljudi. Dragutin Franković (urednik), Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb, 1958, str. 119–120.

27 U isto je vrijeme veliki broj učitelja bio za status quo u pogledu nadzora u školi. Franković, str. 133.

jednoj koroni u Brdovcu 1874. godine okupljeno svećenstvo konstatira da više nema prijatelja „niti u saboru, niti u novinstvu”. Njegovo zauzimanje na području narodne prosvjete, kulture, a naročito novinstva plaća mu se tako da ga istiskuju iz škole. Zbog toga korona predlaže političku akciju klera koja bi trebala početi osnivanjem jednog katolički orijentiranog „crkvenopolitičkog dnevnika... kojim bi se mnijenje i težnje pravih katolika također mogle čuti i pretresivati”.²⁸ Odmah je skupljena i novčana svota za utemeljenje takvih novina. I svećenici s drugih korona (Šestine, Nova Kapela) pridružuju se brzo akciji.

Zanimljivo da je i Strossmayer, mentor i jedan od vodećih ljudi Narodne stranke, tada stekao dojam da je naše pučko školstvo „zastrujilo strujom crkvi katoličkoj protivnom”.²⁹ Međutim on i njegovi sumišljenici, izgleda, nisu podržali akciju brdovačke korone jer do osnivanja katoličkih novina u Zagrebu nije došlo. Dapače, urednik „Katoličkog lista”, kasniji zagrebački nadbiskup Juraj Posilović, tuži se da su ga zbog zauzimanja u tom smjeru korili takvi „muževi koje smo dužni visoko cijeniti, te ih zbilja i cijenimo, i od kojih smo se nadali upravo pohvali i pokrepi”.³⁰ I veli da dalje da bi uredništvo bilo sretno kad mu slijedeće godine ne bi trebala hrabrost da zastupa katolička načela. „Čini se da zlo treba da bude još gorje, i da nam do prsti dogori... onda ćemo se morda ohrabriti i odbaciti svakoja-ke obzire i podpuno činiti ono što od svojih svećenika u današnje vrijeme očekuje Gospodin Isus Krist”.³¹

Može se reći da je upravo karakteristično što „Katolički list”, koji se smatrao organom klera i o tim je diskusijama i planovima izvještavao, nigdje ne spominje da li se pri tom računalo na suradnju s Crkvi vjernim intelektualcima. Posilović tvrdi da nijedne novine koje tada izlaze u Hrvatskoj nisu Katoličkoj Crkvi naklone. I misli da za to nisu krivi urednici tih novina, nego da se u njima jednostavno „zrcali mnijenje našega naobraženijega svijeta”.³²

Ta tvrdnja nije ipak bila u cijelosti točna jer je bilo npr. učitelja koji su podržavali crkvene nazore u školstvu. Tako se Franjo Klaić u svojem listu „Školski prijatelj” 1868–1876. godine odupirao zakonskim reformama,³³ a odmah nakon toga bilo je dosta učitelja koji su se okupili oko jednog katoličkog pedagoškog lista pod naslovom „Hrvatski učitelj” (1877–1895. godine), te nastojali oko toga kako bi mogao „uzgoj svekolike hrvatske mladeži na temelju pozitivnog kršćanstva uznapredovati”.³⁴ Iz tekstova „Katoličkog lista” proizlazi međutim da se svećenstvo smatra jedinim pravim braniocem vjere i toj zadaći želi odgovoriti.

28 Pastoralna konferencija u Brdovcu, KL 25/1874, br. 38, str. 303.

29 Citat prema: Šidak i dr. str. 87. Pavlinović je u to vrijeme podržavao osnutak katoličkih novina u Zagrebu. Usp. nav. dj, str. 108.

30 Jedna častnom svećenstvu glede ovoga lista, KL 25/1874, br. 53, str. 421–423.

31 Isto mjesto.

32 Isto mjesto.

33 Oko lista „Školski prijatelj” okupljalo se i društvo „Učiteljska zajednica”, kasnije „Narodna škola”. Franković, str. 130.

34 Učiteljem i roditeljem, Hrvatski učitelj 1/1877, br. 1, str. 2. List je ubrzo postigao za on-
dašnje prilike veliku nakladu od 1.400 primjeraka. Stjepan Korenić, Još jedamput znanst-
vena smotra i ukinuće tjednika „Katolički list”, Jutro, 1908, br. 37 (19. X).

Početak osamdesetih godina javljaju se već i jasni znakovi podjele među svećentvom. U istom se listu vodi oštra polemika između dr Franje Ivekovića i mladeg svećenika Stjepana Hartmanna, iz koje se vidi idejni stavovi dviju generacija.³⁵ Hartmann objavljuje najprije seriju članaka pod naslovom: „Vrieme je da se osvies-timo”.³⁶ On misli da Crkva u Hrvatskoj trpi neku vrstu varljivog mira, da je previše popustljiva prema liberalizmu i srodnim strujama i da bi trebala stupiti u odlučniju akciju obrane vjere a time i interesa naroda koji je u svojoj povijesti bio „predzi-de kršćanstva”. Predlaže stvaranje katoličke stranke po uzoru na njemački „Zen-trum”. Pišući o pojedinačnim primjerima, okrznuo je i Jeronimsko društvo jer je izdalo neke knjige u kojima je po njegovu mišljenju bilo natruha naturalističkih ideja. Uskoro se za riječ javio dr Franjo Iveković, predsjednik društva. On piscu serije priznaje i dobre misli, ali smatra da ipak dosta pretjeruje, npr. kad prigovara što se u knjizi o majmunima nije odmah žestoko pobijala teorija o tome da je čov-jek postao od majmuna. Predmet oštre polemike bila je knjiga „Mlada majka” u kojoj se trudnicama i dojiljama daju savjeti kako će sačuvati zdravlje svoje i svoje djece. Hartmann prigovara da se tu obrađuju stvari koje ne bi spadale u knjigu i da je knjiga općenito pisana na naturalističkim temeljima. Iveković priznaje da knjiga nije baš „za djecu i kloštarsku čeljad”, ali da je i te kako važna za mlade majke. Hartmann se na to pita da tko garantira da knjiga neće doći djeci u ruke. Iveković inače zastupa – moglo bi se tako reći – autonomiju profanog područja i misli da ne treba u svemu tražiti religiozne poglede i tako stalno započinjati ideološke raz-mirice. Karakteristični su naslovi pojedinih replika; Iveković: „Da se razumije-mo”;³⁷ Hartmann: „Da se posve razumijemo”;³⁸ Iveković: „Ne ćemo se nikad raz-umijeti”.³⁹

Hartmann je ovdje predstavnik mladih svećenika koji su za odlučniju i oštriju akciju protiv širenja modernih ideja i laicizacije znanstvene misli. On će kasnije vrlo zauzeto sudjelovati u Katoličkom pokretu. Iveković u isto vrijeme zastupa starije svećenstvo koje misli i liberalnije i traži kompromise između kršćanskih stavova i modernih znanstvenih nazora.⁴⁰

PRILIKE U DALMACIJI I ISTRI

Dok su u sjevernoj Hrvatskoj stariji svećenici još dovoljno jaki da spriječe neke zamašnije akcije mladih koje bi po njihovu mišljenju mogle ugroziti jedinstvo na-roda, u Dalmaciji je već 1870. godine jedna skupina mladih svećenika osnovala

35 Stjepan Hartmann (1854–1908.) bio je uto vrijeme profesor ženske preparandije sestara milosrdnica u Zagrebu. Franjo Iveković (1833–1914) bio je već prije rektor Sveučilišta u Zagrebu, a kasnije je postao kanonik. Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb, 1925, str. 104. i 116.

36 KL, 33/1882, brojevi 2 do 7.

37 KL, 33/1882, br. 9, str. 67–69.

38 KL, 33/1882, br. 11, str. 85–87; br. 12, str. 93–95.

39 KL, 33/1882, br. 13, str. 100–102.

40 Vicko Kapitanović, Franjevački apostolat i moderne ideje sekularizacije u 19. stoljeću. Zbornik „Kačić” XIV, Split, 1982, str. 52.

list „La Dalmazia cattolica”,⁴¹ koji najprije izlazi na talijanskom, ali donosi i hrvatske tekstove. Kako nije imao naročitog uspjeha među dalmatinskim talijanašima, koji su liberalno orijentirani, prelazi list krajem sedamdesetih godina – kad uredništvo preuzima don Ivo Prodan – sve više na hrvatski da bi talijanski posve ispustio u naslovu već od 1880, a u tekstu od 1883. godine. „Katolička Dalmacija” prva na našem jugu zastupa pravaštvo. Uz to se bori za katolička načela, ali pretjeruje u smislu klerikalizma, što znači da želi vodstvo klera u političkom životu, opravdavajući ga time što kler ima za takvu ulogu najbolje preduvjete s obzirom na naobrazbu i moralne kvalitete.

Inače o klerikalizmu nisu postojali jasni pojmovi. S liberalne strane i kasnije sa strane drugih političkih grupacija svaka se katolički orijentirana akcija u javnosti označavala klerikalizmom. Klerikalcima su nazivali i katoličke laike koji su kasnije težili za ostvarenjem katoličkih načela u javnom životu – što je bilo barem toliko legitimno koliko i zastupanje drugih ideoloških i društveno-političkih zasada – premda nisu željeli vodeću ulogu klera u politici. Budući da klerikalizam znači zloupotrebu položaja u vjerskoj zajednici u političke svrhe,⁴² često se taj pojam zloupotrebljavao u smislu onoga što bismo danas zvali etiketiranje. Katolici su se pak nespretno branili tvrdeći da je Crkva po svojoj strukturi klerikalna pa da katolik i ne može biti drugo nego klerikalac.⁴³

U našim je krajevima svećenstvo bilo u vodećim redovima u političkoj borbi i u kulturnom radu uglavnom iz nevolje, zbog nedostatka obrazovnih laika. U Istri je svećenicima čak bilo nezgodno ulaziti u političku borbu jer su bili dušobrižnici ne samo Hrvatima nego i Talijanima i jedva su čekali da stasa laička inteligencija i preuzme svoju ulogu.⁴⁴

Stil mladih svećenika, urednika i dopisnika „Katoličke Dalmacije” bio je oštar, polemičan i zajedljiv te im je jedan od prvaka Narodne stranke u Dalmaciji, don Miho Pavlinović, koji je inače i sam zastupao potrebu akcije za zaštitu vjere u javnosti,⁴⁵ ozbiljno prigovorio: umjesto da ljude oduševljavaju za ljubav prema vjeri, Crkvi i domovini, udariše oni u polemiku i zabadanje, proglašavaju se jedinim zatočnicima vjere, napadaju „Narodni list” i pripadnike Narodne stranke u Dalmaciji kao nekakve pogane, kao da njima tek treba navijestiti kršćanstvo, izazivaju župnike pretplatnike i biskupe utemeljitelje „Narodnog lista”,⁴⁶ rugaju se svećenicima koji drukčije misle, za kler traže veće plaće... Njihove riječi i stil po Pavlinovićevu

41 List je zapravo trebao izlaziti u Zagrebu i djelovati među klerom i narodom u smislu I. vatikanskog koncila. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, Zagreb, 1962, str. 252; Kerubin Šegvić, *O životu i radu hrvatskoga politika i revolucionara Eugena Kvaternika*, Zagreb, 1921, str. 57.

42 Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 6, stupac 336.

43 Katolik al ne klerikalac, *Katolička Dalmacija*, 10/1879, br. 89 i dalje; 24/1893, br. 57–58; Najveće je zlo za Hrvatsku ne katolicizam, nego klerikalizam, *KL*, 51/1900, br. 42, str. 370–371.

44 Usp. *Naša sloga*, 20/1889, br. 1 (uvodnik).

45 Šidak i dr, str. 107.

46 Miho Pavlinović, *Razaberite se!* *Katolička Dalmacija*, 8/1877, br. 26, str. 261–262.

mišljenju – ne odaju svećeničku ruku, oni se služe metodama pokvarenog novinarstva, izvrcu riječi, prikrivaju imena, izmišljaju dopise, izazivaju strasti itd. Pavlinović misli da tome nije kriva neka zloba, nego neiskustvo pisaca koji su mladi postali profesori pa misle da ih svi moraju slušati kao i njihovi đaci.⁴⁷

Takav stil u novinarskom i političkom djelovanju mlađeg klera nije bila izolirana pojava u Dalmaciji. U Njemačkoj su takve prerevne svećenike zvali „Hetzkapläne“ (kapelani hajkači). Dojadilo je tim kapelanima da liberalno novinstvo katoličke svećenike naziva neprijateljima domovine, rimskim slugama, budalama i ljudskim izrodima. Sami su počeli izdavati novine da bi svojim protivnicima mogli vratiti istom mjerom.⁴⁸ Kritičari katoličkih političkih inicijativa kod nas naglašavali su da je takvo što možda potrebno u Njemačkoj ili Francuskoj, gdje je vjera stvarno bila ugrožena, ali da u nas toga nema.⁴⁹

Uz ekskluzivni katolicizam⁵⁰ svećenici oko „Katoličke Dalmacije“ vezuju pravaške ideje. Po stilu su srodni pravašima koji također nastupaju „bijesno“ pa ih nazivaju „steklišima“.

KATOLIČKI LIBERALIZAM

Nasuprot toj suženoj bazi hrvatstva i katolicizma, starije svećenstvo nastoji sačuvati širu bazu jugoslavenstva i katoličkog liberalizma. U njihovim se stavovima mogu naći ovi liberalni elementi:

- Nastojanje i rad oko toga da se stvori i sačuva konstitucionalni poredak, sa suverenosti naroda, jednakošću sviju pred zakonom, općim pravom glasa, slobodom tiska itd. kako u hrvatskim zemljama tako i u cijeloj Monarhiji.
- Optimizam s obzirom na prosvjetu i vjera u napredak, uvjerenje da prosvjeta i napredak mogu dovesti do nacionalne slobode i do veće sreće pojedinaca.
- Traženje zblizavanja s drugim konfesijama, naročito s Pravoslavnom Crkvom, težnja za smanjenjem konfesionalnih razlika i rad oko jedinstva s kršćanskim Istokom.
- Sklonost da se prizna autonomija profanog područja, da se pitanja znanosti i društvene politike ne promatraju samo pod vidom vjerskih, kršćanskih vrednota, traženje pomirenja između vjere i znanosti.

Ti se stavovi i ciljevi mogu opravdati i na temelju kršćanskih načela, ali poticaj za to ovoga puta nije došao od vjere, nego od liberalizma.

47 Isto mjesto.

48 Michael Schmolke, *Die schlechte Presse*, Münster, 1971, str. 180.

49 Usp. Frano Ivanišević, *Novi pojavi na vidiku*, Narodni list, 43/1904, br. 36 (4. v), posebno nastavak III. u broju 38.

50 Treba ipak istaći da je oštrica, barem u izdavača i urednika „Katoličke Dalmacije“ don Ive Prodana, bila uperena prvotno protiv liberalaca i ateista. On je smatrao da se vjerni katolik u političkim pitanjima može „u 999 od 1000 slučajeva“ složiti s vjernim pravoslavcem i muslimanom. Stranka prava i vjera, *Katolička Dalmacija*, 27/1896, br. 12 i dalje.

U Istri se hrvatsko katoličko svećenstvo trudilo da takva stanovništva opravda vjerskim načelima⁵¹ jer je stalno bilo u konfrontaciji s liberalističkim frazira-
njem svojih iredentističkih protivnika, te je njihove stavove prikazivalo kao laž-
ni liberalizam koji ide zapravo za porobljivanjem istarskih Hrvata i Slovenaca. Po-
litički angažman klera ima ondje izrazito socijalnu oznaku.⁵²

U Bačkoj se kanonik i kasniji pomoćni biskup Kaloče Ivan Antunović trudio
oko buđenja nacionalne svijesti i širenja prosvjete među bunjevačkim Hrvatima, a
bio je u konfliktu s mađarskim nacionalistima, koji su bili zadojeni liberalizmom.
I tu je kler – kao i u Istri – nastojao oko odgoja laičke inteligencije kako bi ona
što prije preuzela političku borbu u koju svećenstvo nije rado ulazilo.⁵³

U Bosni i Hercegovini liberalne su ideje u određenoj mjeri prodrle među franjev-
ce i manifestirale se u njihovu pojačanom radu na prosvjetnom području te u stva-
ranju planova i poduzimanju akcija za poboljšanje stanja kršćanske raje ili čak nje-
zina oslobođenja.⁵⁴

SOCIJALIZAM I CRKVA

Sredinom prošlog stoljeća socijalizam i komunizam poznati su kod nas samo po
izvještajima iz stranih zemalja.⁵⁵ Tek su ih rijetki pojedinci možda simpatizirali.
Organiziranije su se socijalističke ideje u Hrvatskoj počele širiti tek krajem šezde-
setih godina.⁵⁶ Krajem 1874. i početkom 1875. godine izlazi u Zagrebu dvojezični
časopis „Arbeiterfreund – Radnički prijatelj” koji zastupa socijalizam po progra-
mu socijaldemokratske radničke partije Njemačke, koju su 1869. godine u Eise-
nachu osnovali pristaše Karla Marxa, Liebknecht i Bebel.⁵⁷ Taj list uz poboljšanje
radničkog položaja i demokratizaciju društvenog života zahtijeva i rastavu Crkve
od države te izuzimanje škole ispod crkvene kompetencije.⁵⁸ Taj pokušaj širenja
socijalizma nije baš uspio, ali se obnavlja osamdesetih godina nakon učvršćenja so-

51 Usp. U kolo. Naša sloga, 9/1878, br. 16.

52 Usp. Na mlado ljeto, Naša sloga, 14/1883, br. 1

53 Usp. Papalska nepogrešivost i kraljevsko dovoljenje (placetum), Bunjevačke i šokačke novi-
ne, 1/1870, br. 22, str. 158; Ivan Antunović, Odgovor na javni list g. Ive Palić..., Vanredni
dometak Bunjevačkim i šokačkim novinama, siječanj 1871.

54 Jedan od prvih predstavnika liberalnog katolicizma u Bosni jest franjevac Ivan Franjo Ju-
kić koji je 1850. godine počeo izdavati list „Bosanski prijatelj” i njime nastojao prosvjeti-
teljski djelovati među bosanskim katoličkim pukom, a nadao se i preobrazbi Turskog Car-
stva u konstitucionalnu monarhiju. Juraj Mataušić, Die kroatische katholische Presse (ne-
objavljena dizertacija), Salzburg, 1983, str. 155–166.

55 Usp. Otkud dolaze revolucionarna gibanja našega veka? KL, str. 9.

56 Vlado Oštrić, Radnički pokret u Hrvatskoj u razdoblju dualizma. Kulturnohistorijski sim-
pozij „Mogersdorf 74”, Zagreb, 1976, str. 95. i 103.

57 Iste godine, 1869, izlazi prvi radnički list u Austriji pod naslovom „Volksstimme”. Paupic,
str. 85.

58 Mirjana Gross, Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do I. svjetskog rata. Kulturno-
historijski simpozij „Mogersdorf 74”, Zagreb, 1976, str. 10.

cialne demokracije u svijetu. List „Radnički glasnik” (1887–1889.) miješa socijalističke ideje s pravaštvom.

Uvjeti za razvoj socijalizma u Hrvatskoj u to vrijeme nisu povoljni jer industrijskih radnika, kojima je ta ideologija bila najbolje primjerena, tada ima malo. Još su 1900. godine mali obrtnici brojniji od obrtničkih radnika, a industrijski radnici zastaju po broju iza jednih i drugih. Tako je to slično još 1910. godine kad je broj obrtničkih radnika prerastao broj obrtnika.⁵⁹

Zašto Crkva u to vrijeme otklanja socijalizam, izrekla je „Katolička Dalmacija” krajem stoljeća. Ona u njemu po definiciji njegovih vlastitih predstavnika – vidi naime „ateizam u religiji, demokratski republikanizam u državi, kolektivizam u narodnom gospodarstvu... beskrajni optimizam u etici, materijalizam u metafizici, razriješene porodične i bračne veze u kući, državni odgoj u pedagogici”.⁶⁰ Inače je taj list isticao da on „kao i uopće cijela katolička crkva sa simpatijom prati radnički pokret...” te „redoviti razvoj radničkog pitanja smatra ko vlastitu korist”.⁶¹

Činjenica je ipak da Crkva dugo nije poklanjala dovoljno pažnje i razumijevanja radničkim problemima, ali se ne može reći da ih nije uočavala. U Zagrebu je od 1855. godine postojalo „Katoličko djetičko društvo” koje je po svoj prilici bilo povezano sa sličnim društvima u Njemačkoj što ih je osnivao svećenik Adolf Kolping. On je i sam bio u Hrvatskoj 1856. godine.⁶² Zadaća toga i sličnih društava bila je briga za obrtničke naučnike. Kako piše „Radnički prijatelj” 1874. godine, bilo je to društvo tada „u dovoljno liepom cvietu” pa su članovi socijalistički orijentiranog „Obrtničko-radničkog društva” nastojali pridobiti njegove pripadnike za svoju „sasvim drugu nužnu stazu”.⁶³ Devedesetih je godine „Katoličko djetičko društvo” postalo jezgrom iz koje su se širile kršćansko-socijalne ideje što su dolazile iz Austrije i Njemačke.

Godine 1874. piše „Zagrebački katolički list” da „socijalno pitanje postaje od dana do dana sve to zamašnije i mi ga pratimo napetom pozornošću”. Autor napisa o toj temi i urednik lista dr Josip Rieger ponosan je što se nije prevario u svojim ranijim člancima kao liberalne novine koje su mislile da je socijalizam nakon sastanka Internacionale u Haagu propao. Izruguje liberalce da sami sebe zavaraavaju jer uviđaju „u Internacionali čedo svoga uma i svojih načela, koje su na svojem krilu njihali, dok im nije naraslo preko glave”.⁶⁴ Liberalci su naime po Riegerovu mišljenju preko svojih novina napadali vjeru, stavljali u pitanje crkvene posjede, olabavili crkveni bračni moral, srušili svjetsku vlast rimskoga pape i tako po-

59 Isto str. 12.

60 Socijalizam u Hrvatskoj, Katolička Dalmacija, 28/1897, br. 62 (12. VIII).

61 Za radnike, Katolička Dalmacija, 21/1890, br. 27 (5. V).

62 Michael Schmolke, Adolf Kolping als Publizist, Münster, 1966, str. 64.

63 Citati po: Miroslava Despot, Nekoliko podataka o prilikama u zagrebačkoj tvornici koža sedamdesetih godina 19. stoljeća. Šidakov zbornik, Zagreb, 1977, str. 379.

64 J(osip) Rieger, Socijalni pojavi, KL, 24/1873, br. 7, str. 49. Da je socijalizam naravno dijete liberalizma isticao je rado biskup Ketteler. Oswald v. Nell-Breuning, Soziallehre der Kirche, Wien, 1978, str. 63.

stavili temelj kasnijem razvoju. Internacionala je samo te zahtjeve proširila na cijelo društvo te oni sad pogađaju i kapitaliste, njihov imetak i njihovu vlast. „Sedam mršavih krava internacionale proždrijeti će sedam tustih i debelih krava liberalizma.”⁶⁵ Autor predviđa da će u sukobu koji nastane između kapitalizma i socijalizma stradati i Crkva, ali da će ona ostati i zasjati na ruševinama koje taj sukob iza sebe ostavi.⁶⁶ Za sve te pojave okrivljuje se slobodno zidarstvo.⁶⁷

Vrlo dojmljivo opisuje „Katolički list” socijalnu bijedu radničkog proletarijata u Londonu i za to krivi liberalne kapitaliste i njihovo bezobzirno bogaćenje „spekulacijom – s tuđim trudom, tuđim znojem, na primjer, trudom i znojem malene djece”.⁶⁸

No u tim tekstovima, koji su nastali na temelju strane literature ili je samo prevode, nema gotovo ništa o socijalnim problemima u hrvatskim zemljama, ništa o problemima seljaka koji su bili izloženi lihvi i siromašenju. Isticalo se da je rješenje socijalnih problema i ustuk socijalizmu najbolje postići tako da se spriječi siromašenje slojeva iz kojih se regrutira proleterijat, ali na koji bi to način trebalo učiniti, o tome nema nikakvih prijedloga.

Socijalnim pitanjima i socijalizmom bavili su se i listovi u provinciji. Tako katoličko orijentirani list „Sriemski Hrvat”, koji je izlazio u Vukovaru od 1878. do 1887. godine, potaknut jednom ranom enciklikom Leona XIII. (ne navodi kojom) predlaže putove rješavanja socijalnih problema u Hrvatskoj.⁶⁹ Autor, po svojoj prilici svećenik, konstatira da kod nas još nema radničkih masa koje su „zatrovane bezbožnom naukom socijalista, te ugrožavaju miran život evropskih naroda”. Nerazumijevanje za teško stanje tih radničkih masa, koje dolazi do izražaja u ovim napisima, može se objasniti time što autor nije imao gdje to stanje upoznati. Ali zato dobro poznaje situaciju sitnih obrtnika u Vukovaru i sličnim gradićima Slavonije, Srijema i Bačke. On uočava njihovu ugroženost jeftinom robom koja se proizvodi u industrijskim postrojenjima razvijenijih zemalja i prodire na hrvatsko tržište. Zato njegovi prijedlozi žele potaći jačanje obrtnika njihovim udruživanjem, državnim zakonima i povoljnijim carinskim propisima. Iz kasnijih se godišta lista ne vidi da je što od toga bilo ostvareno. Autoru je ipak, izgleda, glavna briga bila kako da se spriječi širenje socijalizma.

Najzauzetije i najkonkretnije u borbi sa socijalnom bijedom bilo je svećenstvo u Istri. Ondje je socijalno pitanje bilo usko povezano s nacionalnim. Veleposjednici su naime bili Talijani, oficiri i činovnici, većinom Nijemci, a Hrvati i Slovenci bili su siromašni seljaci, zaostali i neprosvijećeni, a često i do vrata zaduženi. Trudeći

65 Isti, Socijalni pojavi, KL, 24/1873, br. 8, str. 61.

66 J(osip) R(ieger), Sjene moderne kulture, KL 25/1874, br. 5, str. 36.

67 Isti, Socijalni pojavi, KL, 25/1874, br. 28, str. 217–220.

68 Isti, Socijalne grjehote, KL, 24/1873, br. 15, str. 117.

69 Okružnica sv. oca pape Lava XIII, Sriemski Hrvat, 2/1879, br. 5, str. 33–34; Papinska okružnica i socijalizam, Sriemski Hrvat, 2/1879, br. 6, str. 41. i dalje.

se oko podizanja njihove kulturne razine i stvaranja političke organizacije, svećenici okupljeni oko lista „Naša sloga” nastojali su ih podučiti da bolje obrađuju zemlju i pomoći im da dođu do povoljnijih kredita. No i „Naša sloga” otklanja socijalističku ideologiju koja ide za tim „da uništi glavnicu iliti kapital, pak da na sveobćoj neimovini zaprede nov tečaj svijeta”. Njezini pristaše „poznaju se najviše po tom što mrze na vjeru i njezine nauke, koja dakako uči, što je komu Bog dao, da mu neka bude”.⁷⁰

DRUGI ČIMBENICI ZBIJANJA KATOLIČKIH REDOVA

Komentirajući spomenutu koronu svećenstva stubičkog dekanata u Brdovcu 1874, narodnjački je list „Obzor” napisao: „Koronu stubičkog kotara ide ta hero-statička slava, te je prva razvila zastavu secesije, zastavu odciepljenja svećenstva od narodne stranke.”⁷¹ Dopisnik „Katoličkog lista” odbija takvo vrednovanje i tvrdi da je svećenstvo za narodno jedinstvo, ali na kršćanskim principima.

O narodnom se jedinstvu stalno govorilo i do klerikalne secesije još dugo nije došlo. Početkom osamdesetih godina napetosti su popustile pa je urednik „Katoličkog lista” Antun Bauer smatrao da stanje nije tako loše kao prije, da se u novinama nađu članci koji čak brane vjeru. Ako i bude kakvih napadaja, to se događa više iz nepažnje nego iz zle volje.⁷²

No potkraj devetnaestog stoljeća uz širenje socijalizma umnožili su se i drugi činioci koji su doveli do zbijanja katoličkih redova i do sve oštrije konfrontacije s ideološkim protivnicima:

1. Razvoj nacionalne svijesti, jezika i kulture dosegao je stupanj s kojeg više nije bilo povratka, unatoč stalnim nasrtajima nacionalnih neprijatelja. U isto vrijeme bivalo je sve jasnije da se politički cilj Hrvata, teritorijalno ujedinjenje njihovih zemalja u sklopu dvojne monarhije, ne može postići. Tako je stalno potiskivanje ideoloških razlika za volju nacionalnog jedinstva gubilo svoju važnost.

2. Oko prijeloma stoljeća odvija se još jedan pokušaj približavanja pravoslavnicima. Na inicijativu nadbiskupa Stadlera te uz pomoć skupine svećenika i laika, „prijatelja sjedinjenja crkava”, pokrenut je list „Balkan jedinstvu i bratskoj slogi” (1896. do 1902. godine), u kojem su se na rad oko zbližavanja dviju Crkava pozivali i pravoslavni. Iako se list u pretresivanju spornih i nespornih pitanja trudio da ne bude polemičan,⁷³ suradnja je pravoslavničkih posve izostala.

3. Tzv. „narodno svećenstvo” okupljeno u „Neodvisnoj narodnoj stranci”, koje je narodnom jedinstvu i vjerskoj snošljivosti s pravoslavnicima pridavalo veliko značenje, tad je već bilo ostarjelo te je sve više gubilo politički utjecaj.⁷⁴

70 Pogled po svietu, Naša sloga 2/1871, br. 12, str. 49.

71 Brdovačka pastoralna konferencija, KL 25/1874, br. 40. 318.

72 Antun Bauer, Novinarske sitnice, KL 33/1882, br. 49, str. 395.

73 Predrag Belić, Katoličko-pravoslavna problematika u publicistici hrvatskih franjevaca i isusovaca od 1878–1941. Zbornik „Kačić” IX, Split, 1977, str. 268.

74 Rački je umro 1894. godine. Strossmayer je te godine navršio 79 godina, a umro je 1905. Znameniti i zaslužni Hrvati, str. 223. i 248.

4. Povećava se jaz između pretežnog dijela laičke inteligencije i klera. Već 1874. piše „Katolički list” u ime klera „da nas naobraženije vrste... samo štiju kano rodoljube i bojniko na političkom polju, no kano svećenike — ne usudujemo se reći koliko nas štiju”.⁷⁵ Krivnja se za to tad pripisuje kleru. Oko prijeloma stoljeća laička je inteligencija prema vjeri u velikoj mjeri indiferentna, a ima sve više onih koji se deklariraju ateistima. Tako „Katolička Dalmacija” piše 1893. godine da su nastavnici na srednjim školama „većinom liberalni, opojeni bezvjerstvom, podsmjehuju se vjeri, pod molitvom svlače kaput ili potpisuju katalog. Svećenici mogu teško popraviti što takvi profesori kažu djeci.”⁷⁶

5. Slobodno zidarstvo, koje je već prije postojalo u Hrvatskoj, a zastupali su ga uglavnom stranci, prenosi devedesetih godina svoje sjedište u Zagreb i traži uporište među domaćim ljudima. Pripadnik masonstva Franko Potočnjak piše npr. u socijaldemokratskom listu „Sloboda” antiklerikalističke članke koji su valjda nadmašili sve što je dotad u nas napisano protiv katoličkog klera.⁷⁷ Masonstvu pristupa među ostalima i Fran Folnegović. On se u svojoj politici oslanja na mađžarske masone.⁷⁸ To pospješuje raskol u stranci prava, jer je on stoga morao osuditi spaljivanje mađžarske zastave prigodom posjeta kralja Franje Josipa Zagrebu 1895. godine. Time je došao u sukob s cijelom hrvatskom javnošću koja je taj čin odobravalala.⁷⁹

6. I taj je događaj imao posljedice. Studenti koji su izveli spaljivanje bili su izbačeni sa zagrebačkog sveučilišta pa odlaze na nastavak studija u Prag, Beč ili čak u München. Ondje, naročito u Pragu, susreću se s novim idejama o političkom radu, umjetnosti, književnosti i znanosti, koje nisu bile uvijek u skladu s nazorima naših crkvenih krugova. Te ideje šire u Hrvatskoj putem novoosnovanih organizacija i časopisa.⁸⁰

7. Liberalna je ugarska vlada 1896. godine donijela za Katoličku Crkvu nepovoljne interkonfesionalne zakone.⁸¹ Crkveni su se ljudi bojali da će ban Khuena-Héderváry kao eksponent mađžarske politike te zakone proširiti i na Hrvatsku. Zato dolazi do suradnje klera angažiranog u „obzoraškoj” Neodvisnoj narodnoj stranci i „domovinaškoj” Stranci prava. Njihova koalicija na izborima 1897. godine postize uspjeh osvojivši trećinu mandata. Pri izbornoj kampanji osuđivali su Khuena zbog protukatoličke djelatnosti.⁸²

75 Disciplina našega klera, KL, 25/1874, br. 19, str. 150.

76 O katoličkom pokretu kod nas Hrvata, III, Katolička Dalmacija, 24/1893, br. 56 (7. III).

77 Franko Potočnjak, Pogled na klerikalizam u Hrvatskoj, Budimpešta, 1904. Usp. Dr. Franko Potočnjak i klerikalizam, KL, 51/1900, br. 24, str. 185–188.

87 Ivan Mužić, Masonstvo u Hrvata, Split, 1983, str. 57–58.

79 Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb, 1973, str. 305.

80 Šidak i dr, str. 152–155; Vida Flaker, Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta, Zagreb, 1977.

81 Usp. Kobne posljedice crkveno-političkih reformi u Ugarskoj, KL, 48/1878, br. 13, str. 98.

82 Šidak i dr, str. 156.

8. Nakon duge sedisvakancije poslije smrti kardinala Michalovića (19. veljače 1891.), kad je mađarska vlada na njegovo mjesto nastojala dovesti sebi pogodnu osobu, konačno je 1894. godine za zagrebačkog nadbiskupa imenovan dotadašnji senjski biskup Juraj Posilović kao kompromisna osoba. On se već kao urednik „Katoličkog lista” sedamdesetih godina zauzeo za osnivanje jednog crkveno-političkog dnevnika te je i sada bio sklon odlučnijoj akciji na katoličkoj osnovi.

9. Godine 1900. u Hrvatskom je saboru dana dozvola da se u Zagrebu mogu nastaniti isusovci, koji su se uskoro aktivirali oko katoličkog pokreta. Za njihove je potrebe kardinal Haulik još 1858. godine ostavio 60.000 forinti koje su isusovcima sada stavljene na raspolaganje.⁸³

10. Za biskupa u Krku došao je 1896. godine Antun Mahnič, koji je dotad u katoličkom smislu djelovao u Sloveniji, te je uz energiju i znanje imao i potrebno iskustvo koje će biti važno za hrvatski katolički pokret.

11. Generacija mladih svećenika sklonih pravaštvu ili čak angažiranih u pravaškim redovima dolazi do zrele dobi i većeg utjecaja. Ona, naročito iz provincije, sve više traži odlučniju akciju u Zagrebu.

12. U tom smjeru djeluje i primjer katoličkih pokreta u drugim narodima, naročito napredak kršćanskih socijala u Austriji.

Po njihovu primjeru i pod utjecajem enciklike „Rerum novarum” započeo je domovinaški orijentirani svećenik Stjepan Zagorac, kapelan u Sisku, svoje djelovanje među radništvom. Suradivao je najprije u listu „Hrvatski radnički glas” koji je izlazio u Zagrebu i Sisku. Zatim je pošao jedno vrijeme u Sloveniju gdje je upoznao Krekovu organizaciju „kršćanskih socijalista”.⁸⁴ Poslije je u Zagrebu pod pokroviteljstvom nadbiskupa Posilovića⁸⁵ počeo izdavati list „Glas naroda” iza kojeg je stajala, kako je naznačeno u naslovu, „Hrvatska samostalna radnička stranka”. U prvom broju lista donosi program stranke u kojem se izjašnjava za pravaštvo i poziva na opću slogu svih radničkih organizacija i stranaka. Taj program odbacuje inače tradicionalni pravaški stav po kojem treba najprije postići nacionalnu slobodu da bi se tek onda moglo govoriti o socijalnom pitanju. „Valja nam raditi... o tom da pridignemo, da ojačamo, da preporodimo seljaka, obrtnika i radnika. Dok to ne učinimo, badava nam deklamovati, badava klicati velikoj i ujedinjenoj Hrvatskoj.”⁸⁶ Smatra da je rješenje socijalnog pitanja moguće samo na kršćanskim načelima, ali se ograđuje od mržnje prema pripadnicima drugih vjera i narodnosti.

Osuđuje kapitalizam, koji izrabljuje radnika, i želi da izvori narodnog blagostanja dođu u ruke domaćih ljudi. Želi poticati udruživanje radnika, obrtnika i seljaka. Traži ukidanje rada u nedjelje i blagdane, uvođenje osamsatnog radnog vreme-

83 KL, 51/1900, br. 30, str. 240.

84 Većeslav Wilder, Radničke stranke u Hrvatskoj. „Hrvatska misao”, 1900, str. 200, i d. Pre-tiskano u: Mirjana Gross, Radnički pokret u Hrvatskoj. Izabrani izvori, Zagreb, 1957, str. 157–158.

85 Posilović je 1898. godine izdao poslanicu o socijalnim pitanjima, koja nije bila na visini tadašnjeg socijalnog nauka Crkve jer vraća rješenje socijalnog pitanja na milosrđe bogatih prema siromašnima. Usp. Gross, Radnički pokret..., str. 143–146.

86 Što hoćemo? Glas naroda, 1/1899, br. 1, str. 1 i 2.

na, ustanovljenje donje granice radničkih plaća, organizaciju bolesničkog, invalidskog i mirovinskog osiguranja, gradnju radničkih stanova, opće pravo glasa, slobodu udruživanja, tiska i govora. Želi postići oslobađanje malih obrtnika od ubitačne konkurencije industrijske proizvodnje. I na kraju traži povezivanje s radničkim organizacijama kršćanske orijentacije u Evropi, posebno u slavenskim zemljama.⁸⁷

Stranka se kasnije prozvala kršćansko-socijalnom, a podržavali su je uglavnom svećenici, ali zbog nespremnosti svojih vođa nije postigla nekog značajnijeg uspjeha.⁸⁸

PRVI KATOLIČKI SASTANAK I KATOLIČKI POKRET

Godina 1900. trebala je postati prekretnicom u katoličkom javnom životu u nas. Papa je tu godinu proglasio jubilarom i želio je da je svi katolički narodi proslave vidljivim manifestacijama odanosti vjeri. Uz hrvatsko hodočašće u Rim i posvetu mladeži Srcu Isusovu kod nas je najznačajnija manifestacija bio Prvi katolički sastanak u Zagrebu od 3. do 5. rujna. Po nadbiskupovu odobrenju sazvaio ga je središnji odbor koji se sastojao od laika i svećenika. Cilj sastanka bio je „da mi katolici udesimo naš sukromni i javni život u skladu s našom svetom vjerom, da na tom nepokolebivom temelju nastojimo i za buduća vremena osigurati i bivstvo i napredak hrvatskog katoličkog naroda”.⁸⁹

Od brojnih zaključaka što ih je sastanak donio možda su najznačajniji oni koji su stvoreni u prvoj sekciji, naime da se u katoličkom duhu odgoji „svjetovna naobražena ruka” ili laikat koji bi zajedno s klerom mogao sudjelovati u obrani vjere, te da se u tu svrhu na Sveučilištu osnuje katedra kršćanske filozofije, uspostavi služba sveučilišnog propovjednika, organizira katolička studentska sveza i utemelji konvikt u kojem bi se odgajala sveučilišna mladež.⁹⁰

Značajni su i zaključci treće sekcije koji su doneseni u duhu socijalnog nauka Leona XIII. Pri tom je dobro uočeno da su u hrvatskim zemljama najakutniji socijalni problemi seljaštva pa je među ostalim zaključeno da treba spriječiti komadanje zemlje tako da se odredi donja granica ispod koje se posjedi više ne bi smjeli dijeliti, da treba reformirati u tom smislu nasljedno pravo i seljaku omogućiti da dođe do povoljnih kredita.⁹¹ Ovaj je posljednji zaključak valjda jedini koji je stvarno proveden jer je ubrzo zatim osnovana Hrvatska poljodjelska banka koja je pomogla u otporu protiv prodiranja mađarskog kapitala.⁹²

87 Isto mjesto.

88 Wilder kao pod 84), str. 161.

89 Hrvati katolici! KL, 51/1900, br. 23, str. 177–178.

90 Drugi dan prvog hrv. katol. sastanka, KL 51/1900, br. 37, str. 297.

91 Isto, br. 40, str. 345–346.

92 Šidak i dr, str. 157–158.

Od drugih zaključaka nije bilo mnogo uspjeha. Naročito se osjetila nemoć u organizaciji sveučilišne mladeži.

U vezi s katoličkim pokretom, o kojem se već desetljećima pisalo i govorilo, i u to su vrijeme među svećenstvom bile dvije struje: jedni su htjeli da sve ostane po starom, samo da se intenzivira rad ondje gdje već postoji; drugi su pod vodstvom biskupa Mahnič i nadbiskupa Stadlera željeli daleko više. Njihove je ciljeve iznio Mahnič u audijenciji kod pape 14. lipnja 1904. godine:

- Obrana vjere i prava Katoličke Crkve.
- preobrazba javnog života po vjerskim kršćanskim načelima,
- borba za prava, političku slobodu i samosvojnost hrvatskog naroda,
- stvaranje i promicanje socijalne organizacije u smislu naputaka Leona XIII.,
- ostvarenje ideala kršćanske demokracije.⁹³

Da bi postigao te ciljeve, Mahnič je počeo s organizacijom sveučilišne omladine, i to najprije u Beču, gdje su Ivan Butković, Ljubo Maraković i drugi osnovali studentsko društvo „Hrvatska“, koje je u jesen 1905. godine započelo izdavati omladinski list „Luč“. Kasnije je sve preneseno u domovinu te se u Zagrebu ubrzo razvilo studentsko društvo „Domagoj“. Svršeni akademici koji su izašli iz toga društva nazivali su se „seniorima“. I tu treba tražiti prave početke hrvatskog katoličkog pokreta. Po samom svećeničkom angažmanu u društvenom i političkom životu, bez intenzivne suradnje ili čak vodeće uloge laika, nije ni moglo biti nekog uspjeha.

Vidjelo se to pri osnivanju katoličkog dnevnika „Hrvatstvo“ u Zagrebu 1904. godine. Oko toga je nastala velika buka koja je katoličkom pokretu samo štetila. Ne samo da su liberalni i socijalistički orijentirani krugovi napadali taj list i njegov program, iza kojeg je stajao dio klera, nego je iz redova tzv. narodnog svećenstva bilo krutog otpora. Tako je npr. urednik „Katoličkog lista“ Stjepan Korenić odbio objaviti proglas Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva, koje je osnovao da bude nosilac lista, te je morao dati ostavku na uredništvo.⁹⁴

Ovo više ne spada u razdoblje kojim se bavi ovaj napis, ali ilustrira vrijeme druge polovice 19. stoljeća.

KLER I LAICI

Zanimljivo je mišljenje o počecima katoličkog pokreta i vremenu prije njega što ga je iznio suradnik „Narodnog lista“ don Frano Ivanišević 1904. godine.⁹⁵ On se boji jaza koji će, po njegovu mišljenju, zbog katoličkog pokreta puknuti između klera i laikata, između Crkve i naroda. „Javlja se rat koji nam barem zasad nije potreban, a koji će biti više štetan nego koristan.“ Potrebno je čupati korov, misli on, ali treba paziti da se u tome ne počupa i zdrava pšenica. Naime, nije sve

93 „Hrvatstvo“, 1/1904, br. 50 (2. VII).

94 Stjepan Korenić, Na rastanku sa štovanim čitaocima Katoličkog lista, KL, 55/1904, br. 17, str. 193.

95 Frano Ivanišević, Naše književne neprilike, Narodni list, 43/1904, br. 28.

onako crno i trulo kako to vide „neki koji nam sa visokih škola dođoše iz tuđe zemlje i po tuđem laktu odmjeravaju naše prilike”.

U svojem odgovoru splitskom katoličkom listu „Danu”, koji ga je oštro napao, Ivanišević misli da treba ostati na suradnji između klera i laika kakva je postojala prije te kao jedan od primjera navodi da je u samo jednom godištu književnog lista „Vijenac” među suradnicima našao oko četrdeset svećenika. Takvom suradnjom može se po njegovu mišljenju postići više dobra i za narod i za Crkvu te se mogu spriječiti eventualni ekscesi i zlo koje bi iz njih proizašlo.

Idealnim u tom smislu smatra djelovanje trojice istaknutih svećenika: „U narodnoj stranci znalo je više puta izbiti od strane zastupnika raznih mišljenja i nazora, koji nisu bili u skladu s crkvenim odredbama, ali duh svećenika Pavlinovića znao se nametnuti i svesti članove stranke na pravu stazu. U Jugoslavenskoj akademiji bilo je članova, koji možda nisu shvaćali prema shvaćanjima Kristove Crkve, ali bistro oko svećenika Račkoga znalo bi izlučiti sve ono, što bi moglo uznemiriti vjersko čuvstvo hrvatskog kršćanskog naroda. Na upravi solinskog muzeja u svakdanjem doticaju s učenicima cijeloga svijeta, koliko li svećenik Bulić uz one poganske spomenike ne daje sjaja crkvi katoličkoj i vjeri. Sva ova tri svećenika nisu li više doprinijeli na ovakvim položajima za crkvu i vjeru, nego li će možda čitava jedna katolička stranka?”⁹⁶

Teško je reći je li ispravan odgovor koji sugerira ovo retoričko pitanje don Frane Ivaniševića. Još je teži odgovor na pitanje što bi bilo da je katolički pokret počeo 1874. godine kad se o njemu počelo prvi put govoriti. No sigurno je dilema s kojom su se susreli katolici u nas već 1848. godine – dilema da li s ljudima koji zastupaju ideje više ili manje protivne nazorima Crkve treba surađivati gdje se može, te tako sprečavati eskalaciju neprijateljstva pod vidom općeg dobra, ili ući u beskompromisan sukob – nadživjela i narodno svećenstvo, i pravaški orijentirane klerikalce, i seniorat, i Katoličku akciju koja je došla u vremenu između dva rata.

⁹⁶ Isti, Novi pojavi na vidiku, III, Narodni list, 43/1904, br. 38.

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNIS DER KATHOLISCHEN KIRCHE ZU DEN MODERNEN IDEEN IN KROATISCHEN LÄNDERN 1848–1900

Der Zeitraum zwischen 1848 – als Kroatien zum ersten Mal den Einbruch des Liberalismus erlebte – und 1900 war durch Spannung zwischen zwei Grundeinstellungen des katholischen Klerus zu den modernen Ideen des Liberalismus, Rationalismus der Säkularisation u. ä. gekennzeichnet. Ein Teil des Klerus übernahm teilweise diese Ideen, inwieweit sie mit den christlichen Prinzipien zu vereinbaren waren, bemühte sich um Zusammenarbeit mit den liberal eingestellten Laien, besonders auf dem national-politischen Gebiet, und versuchte eine eventuelle Eskalation dieser Ideen zu verhindern. Ein anderer Teil des Klerus neigte mehr zu einer kompromislosen Konfrontation mit den ideologischen Gegnern und war dabei durch das Bewusstsein der eigenen Stärke getragen.

Die erstere Einstellung war bis zum Ende des Jahrhunderts vorherrschend und verband sich auf dem politischen Gebiet mit der jugoslawischen Idee. In der Wissenschaft war sie bereit eine Art der Autonomie des profanen Gebietes zu akzeptieren. Ihre hervorragende Vertreter waren der Bischof von Djakovo Josip Juraj Strossmayer und der zagreber Domkapitular und Wissenschaftler Franjo Rački.

Die letztere Einstellung neigte auf dem politischen Gebiet zum kroatischen Nationalismus der Rechtspartei und in der Wissenschaft zu einer strengeren Berücksichtigung der religiösen Prinzipien. Sie trat zum ersten Mal 1870 mit dem in Zadar erschienenen Blatt *La Dalmazia cattolica* (Katolička Dalmacija) in der Öffentlichkeit auf und nahm bis zum Ende des Jahrhunderts immer mehr zu. Ein Umschwung zu ihrem Gunsten geschah ab 1900, nach der Ersten kroatischen katholischen Tagung, die in diesem Jahr in Zagreb ein umfangreiches Programm einer katholischen Bewegung bei den Kroaten aufstellte. Dieser Umschwung wurde u. a. durch Verbreitung der sozialistischen Ideen gegen Ende des Jahrhunderts, durch Zunahme des Atheismus bei den kroatischen Intellektuellen und durch das Aufkommen der christlich-sozialen Bewegung in Österreich verursacht, bzw. begünstigt.